

Sebján-Farkas Zsolt

Molinizmus: Isten szuverenitásának és az ember szabad akaratának egyensúlya?

Az egyháztörténelem folyamán a keresztény teológiának egyik legjelentősebb kérdése volt Isten szuverenitásának és ebből fakadó gondviselő munkájának, valamint az ember szabad akaratának kapcsolata. Egyrészt a hívők mindig is meg voltak győződve arról, hogy Istennek konkrét terve van a teremtett világgal, és irányítása alatt tartja annak minden

egy részletét, hogy megvalósítsa tökéletes tervét. Másrészt viszont azt tartották, hogy az emberek felelősek a saját cselekedeteikért, ami csak akkor lehetséges, ha szabad döntési joguk van.¹

Fontos hozzátenni, hogy valójában mindkét gondolat megtalálható a Bibliában. Például Ézsaiás könyve 46,9–10

különösen hangsúlyozza Isten szuverenitását: „Emlékezzetek az ősrégi dolgokra, mert én vagyok az Isten, nincs más, Isten vagyok, nincs hozzám hasonló! Előre megmondtam a jövődöt, és régen a még meg nem történteket. Ezt mondom: Megvalósul tervem, mindent megteszek, ami nekem tetszik.”² Ugyanezt az igazságot ismerte fel Jób, amikor így vallott Istennek: „Tudom, hogy mindent megtehetsz, és nincs olyan szándékom, amelyet meg ne valósíthatnál. Ki merné elhomályosítani az örök rendet tudatlanul? Azért mondtam, hogy nem értem. Csodálatosabbak ezek, semhogy felfoghatnám.” (Jób 42,2–3) Számtalan példát lehetne hozni mind az Ószövetségből, mind az Újszövetségből, amely megerősíti, hogy Isten szuverén Úr, aki aktívan irányítja a világ sorsát.

Ugyanakkor a Szentírás egészen végigvonul az a gondolat, hogy az ember szabadon dönthet az élete felől, és ezért jogosan felelősségre vonható. Mielőtt az izraeli nép belépett az ígéret földjére, Mózes felolvastatta az átok és az áldás ígét az egész nép füle hallatára, és ezt mondta nekik: „Tanúul hívom ma ellenetek az eget és a földet, hogy elötökbe adtam az életet és a halált, az áldást és az átkot. Válaszd hát az életet, hogy élhess te és utódaid is! Szeresd az Urat, a te Istenedet, hallgass szavára, és ragaszkodj hozzá, mert így élhatsz, és így lakhatsz hosszú ideig azon a földön, amelyet Istened, az Úr esküvel ígért oda atyáidnak, Ábrahámnak, Izsáknak és Jákóbnak.” (5Móz 30,19–20) Józsué később hasonló döntés elé állította a népet (Józs 24,14–15), de Jézus és az apostolok is arra biztatták a hallgatóikat, hogy térjenek meg és higgyenek az evangéliumban. Mindez teljesen értelmetlen lenne, ha az embereknek nem lenne valamiféle szabad akaratuk. Tehát úgy tűnik, az Ige mind Isten szuverenitását, mind az ember szabadságát tanítja, de be kell látnunk, hogy ezt a két fogalmat nagyon nehéz összeegyeztetni egymással.

Az egyháztörténelem folyamán két jelentős tábor alakult ki ezzel a kérdéssel kapcsolatban, amelyek ma is léteznek. Az egyik oldal az emberi szabadságot hangsúlyozza, míg a másik Isten gondviselését és szuverenitását.³ Ez persze nem azt jelenti, hogy a két tábor teljesen figyelmen kívül hagyja az ellentétes bibliai érveket, csak azt, hogy azokat bizonyos mértékben alulértékeli. Az arminianusok is hisznek Isten gondviselésében. Maga *Arminiusz Jakab* állítja, hogy az isteni gondviselés „megőrzi, szabályozza, irányítja és kormányozza az egész mindenséget, és a világon semmi nem történik véletlenül”.⁴ Az egyetlen kikötés, amit Arminiusz tesz, az, hogy Isten aktívan cselekszi a jót, és saját szabad akaratából kifolyólag megengedi a gonoszt. Ezt azért mondja, hogy kihangsúlyozza, Isten nem lehet felelőssé tenni az emberek és a gonosz angyalok bűneiért. A hívők kiválasztásával kapcsolatban Arminiusz kijelenti, hogy az isteni kiválasztás az előrelátáson alapszik, vagyis Isten az örökkévalóságtól fogva előre tudta, hogy kik fognak mellette dönteni, és őket választotta ki az üdvösségre. Az isteni gondviselés ezen értelmezése különbözik a kálvinista nézettől, mert Arminiusz teológiai rendszerében a jövőbeli eseményeket nem csupán Isten, hanem bizonyos mértékben a szabad akaratral rendelkező teremtmények határozzák meg. Tehát ki mondható, hogy az arminianusok azért, hogy a szabad akaratot fenntartsák, csökkentik Isten gondviselésének a nagyságát.

Ezzel szemben a kálvinista tábor tagjai azt állítják, hogy az ember szabad akaratát nem korlátozhatja Isten szuverenitását.

Nem tagadják ugyan a szabad akarat létezését, de másképp értelmezik azt, mint az arminianusok. Például *R. C. Sproul*, egy közismert kálvinista teológus, a következő kijelentést teszi: „Isten szabad. Én is szabad vagyok. Isten szabadabb, mint én. Ha az én szabadságom szembekerül Isten szabadságával, akkor én veszítek.”⁵ Sproul, Szent Ágoston tanításait követve, különbséget tesz a szabad akarat („free will”) és az emberi szabadság („liberty”) között. Meglátása szerint a bűneset után az ember elveszítette szabadságát, de megmaradt a szabad akarat. Ez a bonyolultnak tűnő megfogalmazás tulajdonképpen azt jelenti, hogy az ember továbbra is szabadon hozhat döntéseket, de nincs szabadsága arra, hogy Istennek engedelmeskedjen. Más szóval, amikor Sproul azt állítja, hogy az embernek szabad akarat van, akkor nem azt érti alatta, hogy az ember szabadon dönthet a jó és a rossz között, hanem azt, hogy kényszer nélkül, szabadon cselekszi a rosszat. Így a kálvinisták gyengítik az ember szabad akaratát, hogy fenntartsák az erőteljes isteni gondviselés nézetét.

Vannak azonban olyan teológusok, akik nem elégszenek meg az előzőekben tárgyalt magyarázatokkal, hanem szeretnék mind az erőteljes isteni gondviselést, mind az erőteljes emberi szabad akaratot megtartani, bár e két fogalom egymással ellentétesnek tűnik. Ilyen teológusok többek között *Alvin Plantiga*, *Thomas Flint*, *William Lane Craig*, *Kenneth Keatley* és mások. Ők azt tartják, hogy nem feltétlen kell az előző két teológiai rendszer között választani, mert van más lehetőség is, mint például az úgynevezett molinizmus, amely megoldást nyújthat a látszólagos ellentmondásra. Craig szerint a molinizmus az egyik leggyümölcsözőbb teológiai eszme, mert nemcsak azt magyarázza meg, hogyan tudhatja Isten a jövőt, ha léteznek szabad akaratral rendelkező teremtmények, hanem választ adhat az isteni gondviselés és az eleve elrendelés kérdéseire is.⁶

A MOLINIZMUS MAGYARÁZATA

A molinizmus egy olyan filozófiai/teológiai rendszer, amely Isten mindentudásának egy különös aspektusán alapszik. A teória magyarázatához azonban szükséges kissé mélyebben megérteni az isteni gondviselés és az emberi szabad akarat fogalmát.

Gondviselés

Thomas Flint szerint a keresztények nagy része vonzónak tartja az erőteljes isteni gondviselés nézetét, mert hisznek abban, hogy Isten egy tökéletes lény, tehát tökéletes tudással, szeretettel és erővel rendelkezik, amelyek segítségével uralkodik a teremtett világ minden részlete fölött. Más szóval a gondviselés azt jelenti, hogy Isten „tudatosan és szeretettel irányít minden egyes teremtményt érintő minden egyes eseményt azon cél felé, amit előre meghatározott”.⁷ Az erőteljes gondviselés nézetének két fontos eleme van, ami kapcsolatos a molinizmussal: az isteni előrelátás és szuverenitás. Mivel Isten mindent tökéletesen előre lát, nincs olyan jövőbeli esemény, ami felől tudatlan vagy bizonytalan lenne. Soha nem kell B tervet készítenie, hogy felkészüljön a váratlan történésekre, és soha nem számol valószínűségekkel; számára a jövő abszolút biztos. Másrészt Isten abszolút értelemben vett szu-

verén Úr, aki aprólékos gonddal irányít mindent a világban. Ha ez nem lenne igaz, akkor Isten nem lenne képes betartani az ígéreteit, és nem lehetne benne megbízni. A gondviselés egyik legjobb megfogalmazása a westminsteri hitvallásban található:

*Isten – minden dolgok nagy alkotója – minden teremtményt, cselekvést, dolgot a legnagyobbtól a legkisebbig fenntart, irányít, elrendel és kormányoz. E legbölcsebb és legszentebb gondviselését az ő tévedhetetlen eleve ismerése, akaratának szabad és változhatatlan tanácsvégzése alapján gyakorolja bölcsessége, hatalma, igazsága, jósága, és irgalma dicsőségének magasztalására.*⁸

Összefoglalva tehát, az erőteljes isteni gondviselés magában foglalja a jövőbeli dolgok tökéletes ismeretét és a világ-egyetem aprólékos irányítását.

Szabad akarat

Kenneth Keathley magyarázata szerint kétféle megközelítés létezik az emberi szabad akarral kapcsolatban: a determinizmus és a libertarianizmus. A determinizmus azt jelenti, hogy egy személy jelleme és körülményei teljes mértékben meghatározzák a döntéseit, vagyis egy adott szituációban tulajdonképpen csak egyetlen választási lehetősége van.⁹ A determinizmusnak két formája van: a kemény és a puha determinizmus. A kemény determinizmus szerint szabad akarat egyszerűen nem létezhet, mert az eleve ellentétes a determinizmus fogalmával. Persze a teológusok többsége elutasítja a kemény determinizmust, de vannak, akik azt állítják, hogy a puha determinizmus (vagy más szóval kompatibilizmus) összeegyeztethető a szabad akarral.¹⁰ Ők a szabad akarat fogalmát különösen értelmezik: számukra az nem más, mint a hajlam szabadsága. Ez azt jelenti, hogy az ember képes arra, hogy megtegye, amit akar, de nincs hatalma a hajlamai felett. Más szóval „az ember szabad arra, hogy kívánsága szerint döntsön, de nem szabad arra, hogy megválassza a kívánságait”.¹¹ A kompatibilizmus vagy puha determinizmus szerint tehát az emberi döntések mindig rögzítve vannak. Lehet, hogy úgy tűnik, egy adott helyzetben az embernek különböző opciói vannak, de ez csak a látszat, valójában a jelleméből fakadó hajlamai határozzák meg a döntését. A szabad akaratnak ez az értelmezése valóban összeegyeztethetőnek tűnik az erőteljes isteni gondviseléssel, viszont az emberi szabadság

eszméje jelentősen csorbul. Mi több, a kompatibilizmusnak megvan az a veszélye, hogy végeredményben Istent teszi felelőssé az emberek bűneiért.¹²

Akik elutasítják a determinizmust, azok a szabad akaratot libertariánus módon értelmezik. Ez azt jelenti, hogy „az erkölcsi felelősséggel felruházott cselekvő személy bizonyos értelemben a saját döntéseinek [független] okozója”.¹³ Csakúgy, mint a determinizmus esetében, a libertarianizmusnak is van kemény és puha verziója. A legtöbb libertariánus keresztény elutasítja az elsőt, és az utóbbi mellett áll ki, amely nem azt állítja, hogy az ember mindenkor szabadon cselekszik, hanem csupán azt, hogy vannak olyan helyzetek az életben, amikor az ember döntései és cselekedetei valódi értelemben szabadok. A puha libertariánusok belátják, hogy az ember szabadsága korlátozott, de nem olyan mértékben, mint ahogy azt a kompatibilis tábor tagjai hiszik. Összegezve tehát, a keresztények nagy része elutasítja a determinizmust és a libertarianizmus kemény fajtáit, és valamelyik puha verzióban hisznek, attól függően, hogy Isten szuverenitását vagy az emberi szabad akaratot akarják kihangsúlyozni.

Luis de Molina (1535–1600), spanyol jezsuita gondolkodó

Köztes tudás (scientia media)

A molinizmus nevét *Luis de Molináról* (1535–1600) kapta, aki katolikus reformátor és spanyol jezsuita volt. 1571-ben teológiai doktori címet szerzett az Evora egyetemen, és több évet azzal töltött, hogy megpróbálja összehangolni az emberi szabad akaratot az isteni kegyelemmel, előrelátással, gondviseléssel és predestinációval. Molina műveiből kiderül, hogy ő az ember szabadságát libertariánus módon értelmezte. Úgy gondolta, hogy a Szentírás világos tanítása szerint a bukott embernek libertariánus szabad akarat van, vagyis szabadon

dönthet az üdvössége tekintetében és egyéb szellemi kérdésekben.¹⁴ Molina ezen felül azt állította, hogy Isten egy különleges fajta tudás birtokában van, amely segíthet megmagyarázni az ember szabad akaratának és Isten szuverenitásának a kapcsolatát. Ezt *köztes tudásnak* nevezte el.¹⁵

A *köztes tudás* megértéséhez szükséges különbséget tenni időbeli és logikai elsőbbség között. Az időbeli elsőbbség egyszerűen azt jelenti, hogy valamely esemény egy másik eseménynél hamarabb következik be. A logikai elsőbbségnek viszont semmi köze az időhöz. Ha egy dolog logikai elsőbbséget élvez egy másik dologgal szemben, az azt jelenti, hogy az magyarázatul szolgál a másik számára. A molinizmus hívei azt tartják, hogy Isten tudásának három logikai szintje vagy momentuma van. Ez nem jelenti azt, hogy ezek a momentumok időben egymás után következnek, hiszen Isten mindig egyidejűleg tud mindent, hanem azt jelenti, hogy a logikai momentumok egymáson alapulnak.

Az első momentum Isten *szükségszerű tudása*, vagyis az a tény, hogy Isten tudatában van minden szükségszerű igazságnak. Egy példa erre a fajta tudásra a logikai törvények rendszere. Ezek a törvények nem függenek Isten akaratától, hanem azért igazak, mert Isten jelleméből fakadnak. Ugyanígy Isten *szükségszerű tudásának* része az, hogy Isten ismer minden elképzelhető lehetőséget. William Lane Craig magyarázata szerint: „Ő [Isten] ismeri az összes lehetséges személyt, akit megteremthetne, az összes lehetséges körülményt, amelybe behelyezhetné őket, az összes lehetséges cselekedeteiket és reakcióikat, és az összes lehetséges világot vagy világréndet, amit megteremthetne.”¹⁶ Fontos még le-

szögezni azt, hogy Isten *szükségszerű tudása* logikailag megelőzi azt a (szabad) döntését, hogy megteremti a világot.¹⁷

Kicsit előreszaladva, Isten tudásának egy későbbi momentuma a *szabad tudása*, ami által tökéletesen ismeri a tényleges világot, amiről eldöntötte, hogy megteremti. Ez természetesen magában foglalja a jövőbeli dolgok tökéletes ismeretét is. *Szabad tudásnak* nevezik, mert Isten szabad teremtői akaratán alapszik. Amikor Isten eldöntötte, hogy megteremti a világot, akkor ezzel azt is meghatározta, hogy mely állítások lesznek igazak és hamisak ebben a világban. Ha egy másik világot teremtett volna, akkor bizonyos állítások, amelyek most igazak, hamisak lennének, és fordítva. Ha például Isten egy olyan világot teremt, amelyben Molina nem létezik, akkor a Molinával kapcsolatos összes igaz állítás hamis lenne. Tehát az, hogy Isten tudásának harmadik momentumában mely állítások igazak vagy hamisak, attól függ, hogy melyik lehetséges világról döntött úgy, hogy megteremti.¹⁸

Molina azt állította, hogy Isten *szükségszerű tudása* és *szabad tudása* között helyezkedik el Isten *köztes tudása*. Ez a tudás lehetővé teszi, hogy Isten „tévedhetetlenül tudja, hogy a szabad akaratú teremtmények mit tennének egy-egy adott szituációban”.¹⁹ Craig a következő magyarázatot adja:

Például [Isten] tudja, hogy Péter, ha bizonyos helyzetbe kerülne, háromszor megtagadná Krisztust. A természetes [vagy szükségszerű] tudása alapján Isten az első momentumban tudta az összes lehetséges dolgot, amit Péter tehetne, ha ilyen helyzetbe kerülne. De most a második momentumban azt is

tudja, hogy Péter valójában mit választana szabadon ebben a helyzetben. Ez nem azért van, mert Péter a körülményei által determinálva lenne, hogy így cselekedjen... Isten tudása Péterről ebben az esetben nem egyszerű előre tudás. Mert lehetséges, hogy Isten úgy dönt, nem helyezi be Pétert ebbe a szituációba, vagy akár nem is teremti meg őt. A köztes tudás tehát csakúgy, mint a természetes [vagy szükségszerű] tudás, logikailag elsőbbséget élvez Isten azon döntésével szemben, hogy megteremt egy világot.²⁰

Most már minden részlet készen áll a molinizmus felvázolásához. A molinizmus szerint az első logikai momentumban Isten ismeri az összes lehetséges világot. A második momentumban tudja, melyek azok a világok, amelyek aktualizálhatók, hiszen a teremtmények szabad döntései bizonyos mértékben leszűkítik a lehetséges világok sorát. Ezek után döntést hoz, hogy melyik világot teremti meg. Tehát Isten tudásának a logikai sorrendje a következőképpen alakul:

- első momentum: Isten *természetes tudása*;
- második momentum: Isten *köztes tudása*;
- harmadik momentum: Isten szabadon dönt, hogy megteremti a világot;
- negyedik momentum: Isten *szabad tudása*.²¹

A logikai momentumok megértésében segíthet egy másfajta megfogalmazás. E szerint Isten a természetes tudása révén tudja, hogy egy személy mi mindent tehetne egy adott szituációban; köztes tudása révén tudja, hogy az a személy

valójában mit tenne abban a szituációban, és szabad tudása révén tudja, hogy az a személy tulajdonképpen mit fog tenni. Vagyis logikai értelemben Isten először ismeri az összes lehetséges világot, majd az összes megvalósítható világot, végül pedig a ténylegesen megvalósított világot. A molinisták úgy hiszik, hogy ez a teória megoldja az isteni gondviselés és az emberi szabad akarat problémáját. Bár az emberek szabadon döntenek a cselekedeteik felől, végeredményben mégis Isten kezében marad az irányítás, mert ő választja ki, hogy az összes lehetséges világ közül melyiket teremti meg. Isten a *köztes tudása* által azt a világot fogja megteremteni, amelyben a felelősséggel felruházott teremtmények pontosan azt fogják tenni *szabadon*, amit ő előre meghatározott.

Bibliai alapok

Ezen a ponton talán felmerülhet az olvasóban, hogy ezeknek a filozófiai fejtegetéseknek mi közük a Bibliához. Molina is tudatában volt ennek a felvetésnek, és megjelölt több bibliai részt is, ami szerinte alátámasztja Isten *köztes tudásának* a tényét.²² Az első történet Sámuel 1. könyvében található, amikor Dávid Keíla városában tartózkodott, és megkérdezte az Urat, hogy a város lakói ki fogják-e szolgálatni őt Saulnak:

De megtudta Dávid, hogy Saul rosszat forral ellene. Ezt mondta Ebjátár papnak: Hozd ide az éfódot! És ezt mondta Dávid: Uram, Izráel Istene! Azt a hírt hallotta szolgád, hogy Saul ide akar jönni Keílába, hogy elpusztítsa miattam a várost. Kiszolgáltatnak-e neki Keíla polgárai? Idejön-e

Saul, ahogyan szolgál hallotta? Uram, Izráel Istene, jelentsd ki szolgáltnak! Az Úr így felelt: Idejön. Akkor ezt kérdezte Dávid: Kiszolgáltatnak-e engem és embereimet Saulnak Keíla polgárai? Az Úr így felelt: Kiszolgáltatnak. Elindult tehát Dávid mintegy hatszáz emberével, kivonult Keílaból, és mentek, amerre mehettek. Amikor jelentették Saulnak, hogy Dávid elmenekült Keílaból, lemondott arról, hogy ellene vonuljon. (1Sám 23,9–13)

Amikor Isten igenlő választ ad mindkét kérdésére, Dávid úgy dönt, hogy elmenekül a városból. De ebből úgy tűnhet, hogy ebben az esetben Isten szava nem teljesedett be. Mivel a Biblia világosan és folyamatosan kijelenti, hogy Isten nem téved és nem hazudik, a legvalószínűbb magyarázat erre a kérdésre az, hogy Isten nem a *szabad tudását* (előrelátását) osztotta meg Dáviddal, hanem a *köztes tudását*. Vagyis Isten azt mondta Dávidnak, hogy ha ott *maradna* a városban, akkor a lakói kétségkívül *kiadnák* őt. Dávid ezt pontosan így értette, mert el is menekült. Egy másik fontos bibliai részben Jézus megfedd bizonyos városokat, mert nem tértek meg:

Akkor azokat a városokat, amelyekben legtöbb csodája történt, feddeni kezdte, mert nem tértek meg: „Jaj neked, Korazin! Jaj neked, Bétsaida! Mert ha Tíruszban és Szidónban történtek volna azok a csodák, amelyek nálatok történtek, régen megtértek volna zsákban és hamuban! Sőt mondom nektek: Tírusznak és Szidónnak elviselhetőbb sorsa lesz az ítélet napján, mint nektek. Te is, Kapernaum, talán az égig emelkedsz? A pokolig fogsz levettetni! Mert ha Sodomában történtek volna azok a csodák, amelyek benned történtek, megmaradt volna a mai napig. Sőt mondom nektek, hogy Sodomá földjének elviselhetőbb sorsa lesz az ítélet napján, mint neked.” (Mt 11,21–24)

Ebben a szakaszban szintén úgy tűnik, hogy Jézus a *köztes tudását* használta, hogy megfeddje Bétsaida és Korazin városokat. Még sok példát lehetne felhozni, amelyek Isten *köztes tudásának* a lehetséges tényére utalnak, azonban több teológus is felhívja a figyelmet, hogy ezek az ígék nem *egyértelmű* bizonyítékok ilyen nemű tudás létezésére.²³ Azt mindenestre biztonsággal ki lehet mondani, hogy a molinizmus alapját képező *köztes tudás* nem ellentétes a Bibliával; sőt ezt a fogalmat számos ige alátámasztani látszik.

KONKLÚZIÓ

A molinizmus több kérdést is felvet, amelyekkel nincs lehetőség ezen cikk keretében foglalkozni, de a molinisták minden kérdésre igyekeztek hiteles választ adni. Hogy a molinizmus valóban megoldást nyújt-e az isteni gondviselés és az emberi szabad akarat problémájára, azt döntse el az olvasó. Ha nincs is meggyőzőve, az vitathatatlan, hogy a molinizmus – mint lehetséges teológiai rendszer – megbontja a kálvinizmus és arminianizmus status quóként emlegetett dichotómiáját, és bemutatja, hogy e két megközelítésen kívül létezhetnek más lehetséges magyarázatok is. Legalább ezért tiszteletünket fejezhetjük ki azok előtt, akik a molinista álláspontot képviselik.

Jegyzetek

1. Christopher J. Kosciuk: *Human Freedom in a World Full of Providence an Ockhamist-Molinist Account of the Com-*

patibility of Divine Foreknowledge and Creaturely Free Will. Dissertations (Amherst: University of Massachusetts, 2010), 1–2. o.

2. Ha másképp nincsen megjelölve, akkor a bibliai idézetek a Magyar Bibliatársulat 1990-es új fordítású Bibliájából származnak.
3. Ha az utóbbi évszázadokat nézzük, amikor ez a vita a mai formájában igazán kibontakozott, akkor az első nézetet Arminiusz Jakabnak tulajdonítják, és a követőit arminianusoknak nevezik; míg az utóbbi nézőpontot Kálvin János fogalmazta meg, akinek utódai lettek a kálvinisták.
4. Jacobus Arminius: *The Works of James Arminius* (Grand Rapids: Baker Book House, 1986), 657–658. o. Saját fordítás (a továbbiakban is, ha nincs másképpen jelölve).
5. R. C. Sproul: *Chosen by God* (Wheaton, Ill.: Tyndale House Publishers, 1986), 43. o.
6. William Lane Craig: *The Only Wise God: The Compatibility of Divine Foreknowledge and Human Freedom* (Grand Rapids, Mich.: Baker Book House, 1987), 127. o.
7. Thomas P. Flint: *Divine Providence: The Molinist Account* (Ithaca, N.Y.: Cornell University Press, 1998), 76. o.
8. Westminsteri hitvallás, 5.1. <http://www.reformatus.net/westminsteri-hitvallas>. Letöltés ideje: 2016. 11. 28.
9. Kenneth Keathley: *Salvation and Sovereignty: A Molinist Approach* (Nashville, Tenn.: B&H Academic, 2010), 6. o.
10. A kálvinista teológusok egy része ezt vallja.
11. Keathley, 68. o.
12. Uo., 69. o.
13. Uo.
14. Kirk R. MacGregor: *A Molinist-Anabaptist Systematic Theology* (Lanham, Md.: University Press of America, 2007), 21. o.
15. Uo., 14–15. o.
16. Craig, 127. o.
17. Flint, 38. o.
18. Craig, 129. o.
19. Keathley, 5. o.
20. Craig, 130. o. A jelen esszében a *természetes tudás* és a *szükségszerű tudás* szinonimaként használatos.
21. Uo.
22. MacGregor, 42–45. o.
23. Timothy John Martin: *“Significant Responsibility Amidst Robust Providence: A Defense of Reformed Molinism as a Rapprochement Between Divine Election and Metaphysical Human Freedom”*. Dissertations (Southern Baptist Theological Seminary, 2010), 105. o.; Flint, 41. o.

A Szolgatárs a Twitteren:
twitter.com/szolgatars